

TADEUSZ PIKUS

TWÓRCZOŚĆ PISARSKA O. ALEKSANDRA MIENIA, KAPŁANA ROSYJSKIEJ CERKWI PRAWOSŁAWNEJ

Treść: 1. Szkic biograficzny. 2. Bibliografia. a. Skróty. b. Wykaz książek. c. Artykuły w książkach. d. Artykuły w czasopismach. 3. Prace o O. A. Mieniu. Zakończenie.

I. SZKIC BIOGRAFICZNY

O. Aleksander Mień urodził się w Moskwie, 22 stycznia 1935 roku. Zginął pod ciosami topora 9 września, w niedzielę, 1990 roku. Miał 55 lat. Nim został księdzem, studiował biologię w Instytutach w Moskwie i Irkucku. Ukończył Seminarium Duchowne w Leningradzie oraz Moskiewską Akademię Duchowną. Już w 1959 r., mając 24 lata, rozpoczął publikować w czasopiśmie „*Żurnal Moskowskoj Patriarchii*” oraz w prasie cerkiewnej w Bułgarii i NRD¹. „*Był – jak napisał ks. P a p r o c k i – typowym rosyjskim myślicielem, dość rzadkim w innych regionach świata, który ogarnia różne dziedziny wiedzy i dąży do osiągnięcia syntezy. Zamierzał zresztą taką syntezę opracować... Syntezę nauki i chrześcijaństwa. Był w tym jakby kontynuatorem wielkich rosyjskich myślicieli, zwłaszcza O. Pawła Floreńskiego, którego bardzo wysoko cenil. Podobnie, jak Włodzimierza Sołowjowa, O. Sergiusza Bułgakowa, Mikołaja Bierdjajewa i wielu innych*”².

Takie podejście w dziedzinie poznawczej, zmierzające do stworzenia

¹ Nie wszystkie prace O. Aleksandra Mienia ukazały się drukiem. Część z nich została opublikowana po jego śmierci. Inne czekają jeszcze na swoją kolej, np. teksty egzegetyczne Biblii i kilkutomowy *Słownik biblijny*.

² Ks. Henryk P a p r o c k i, *Znalazł się człowiek z siekierą... «Tygodnik Podlaski», 8 (1990) z. 10–11, s. 4. To samo Удар по церкви, в: – И было утро... Воспоминание об отце Александре Мене (Коллектив авторов), Москва 1992, s. 343–344;*

Spotyka się też pojedyncze publikowanie wypowiedzi, w których przedstawia się O. Aleksandra Mienia jako popularyzatora chrześcijańskiej literatury bez własnego oryginalnego wkładu i pogłębionej oraz syntetycznej pracy. Tak np. pisze Сергей Лёзов „*Конечно, как писатель А. Мень был популяризатором христианской литературы, и применительно к библиистике и смежным с ней отраслям гуманитарного знания это в наше время почти единственная возможность для специалиста, Пишущего по русски*” *Победа и поражение, Мёртвая форма тяготеем над мышлением. «Независимая газета» 25 февраля 1993) s. 5.*

syntezy, jest właściwe też tamtejszej apologetyce. Bowiern, w Kościele Prawosławnym jednym z podstawowych zadań apologetyki jest uzgadnianie najnowszych wyników badań naukowych z prawdami wiary³. U podstaw takiego myślenia i postępowania znajduje się przyjęte założenie, że istnieje jedna rzeczywistość widziana z dwóch stron, tj. ze strony wiary i ze strony nauki. Takie założenie przeciwstawia się wyraźnie ugruntowanemu przez ideologię komunistyczną, na terenach byłego ZSRR, poglądu filozoficznego o istnieniu trwałego rozdziału między wiedzą a wiarą⁴. „*Ja nigdy nie zauważyłem – powiada O. A. M i e ñ – sprzeczności pomiędzy wiarą a wiedzą*”⁵. W innym miejscu omawiając pracę P. S z e s t o w a stwierdza: „*Mnie odrzuca jego wojujący antyintelektualizm. Dlaczego zatem Bóg dał nam rozum?*”⁶.

Poza tym tematem epistemologicznym nurtuje O. A. M i e ñ a sprawa podziałów rodzących się na tle rasowym, narodowym oraz religijnym. Poszukuje dróg do jedności, gdyż, jak twierdzi, istniejące tutaj podziały od Boga nie pochodzą i do Niego nie dochodzą. W jednym z wywiadów, gdy oceniono, że jego publikacje są pisane dla wierzących i dla niewierzących, odparł: „*Dla mnie wszyscy ludzie są dziećmi Bożymi*”⁷.

W większości książki i artykuły O. A. M i e ñ a wydawane były poza granicami ZSRR. W tym kraju bowiem działalność pisarska na tematy wykraczające poza uznawaną wówczas ideologię marksistowsko-leninowską była niedozwolona. A jeszcze bardziej obowiązywał zakaz publikowania opracowań religijnych⁸. Na tle zupełnego zaniku literatury religijno-filozofi-

³ Por. *Прот. В. Зеньковский, Апологетика, Париж 1957; Апологетика, Рига 1992.*

⁴ Por. *Enc. Domini Redemptoris, 4. (O bezbożnym komunizmie, tł. Вр St. Okońskiecki, Warszawa 1937, punkt 4, s. 4).*

⁵ *Стрела на натянутой тетиве. Интервью. Бела И. Быстрова. «Московский комсомолец» 1989, № 120, с. 2.*

⁶ *Дело Церви – дело божье. Интервью. [Бел. С. Бычков], «Московский комсомолец» 1990, № 18, с. 4.*

⁷ *Стрела на натянутой тетиве. Интервью. Бела И. Быстрова, «Московский комсомолец» 1989, № 120, с. 2.*

⁸ *Klimat tamtej rzeczywistości oddaje rozmowa pracownika KGB z osobą wierzącą wychowaną w ZSRR: „Powiedźcie mi, Tatiano Michajłowna, skąd macie – wy i Poresz – tę wiarę w Boga? Wychowaliście się w normalnej sowieckiej rodzinie, wasi rodzice są inteligentnymi ludźmi, ateistami. Nie macie w ogóle żadnych społecznych źródeł, by wierzyć. Nie pochodzicie przecież z warstwy szlacheckiej ani spośród „kulaków”. Co się tyczy naszego społeczeństwa, nie może ono powoływać na religijne przekonania, po prostu nie istnieją u nas po temu żadne warunki: nie ma wyzysku człowieka przez człowieka, prowadzi się wszędzie ateistyczną propagandę, wszyscy mogą czytać i pisać, nikt już nie wierzy w bajeczki”. Tatiana G o r y c z e w a, *Mówić o Bogu to niebezpieczne*, Wrocław 1990, s. 12: „Cerkiewna myśl naukowa – mówi w wywiadzie O. A. M i e ñ – była u nas zniszczona całkowicie. Wszystkie szkoły duchowne zostały zamknięte, wydawnictwa zlikwidowane. Wszyscy teologowie albo zostali zamordowani albo zmuszeni byli opuścić ojczyznę”. O. A. M e ñ, *Стрела на натянутой тетиве. Интервью. Бела И. Борисова, «Московский комсомолец» 1989, № 120, с. 2.**

cznej każda książka czy artykuł O. Aleksandra Mienia miały duże znaczenie.

Poniżej pragniemy przedstawić bibliografię dotychczasowych jego publikacji. Podajemy ją według klucza chronologicznego ze wskazaniem na pozycje książkowe, artykuły w książkach i artykuły w czasopismach.

2. BIBLIOGRAFIA⁹

a. SKRÓTY

ВРХД – *Вестник Русского Христианского Движения*, Париж 1922–1955.
ГП – *Голос Православия*, Берлин.
ЖМП – *Журнал Московской Патриархии*, Москва 1924–1956, 1943.
WPAKP – *wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, Warszawa 1970–.

b. WYKAZ KSIĄŻEK

1. *Небо на земле*, Брюссель 1969, 236 с. (bez podania imienia autora).
2. *Сын Человеческий*, Брюссель 1969, 400 с. (pod pseudonimem А. Боголюбов).
3. *В поисках Пути, Истины и Жизни*, т. 1: *Истоки религии*, Брюссель 1970, 408 с. (pod pseudonimem Э. Светлов).
4. *В поисках Пути, Истины и Жизни*, т. 2: *Магизы и единобожие, Религиозный путь человечества до эпохи великих учителей*, Брюссель 1971, 670 с. (pod pseudonimem Э. Светлов).
5. *В поисках Пути, Истины и Жизни*, т. 3: *Уврат молчания. Духовная жизнь Китая и Индии первого тысячелетия до нашей эры*, Брюссель 1971, 332 с. (pod pseudonimem Э. Светлов).
6. *Откуда явилось все это?*, Napoli 1972, 132 с. (pod pseudonimem А. Павлов).
7. *В поисках Пути, Истины и Жизни*, т. 4: *Дионис, Логос, Судьба. Греческая религия и философия от эпохи колонизации до Александра*, Брюссель 1972, 396 с. (pod pseudonimem Э. Светлов).
8. *В поисках Пути, Истины и Жизни*, т. 5: *Вестники царства Божия, Библейские пророки от Амоса до Реставрации (VIII-IV вв. до н. э.)*, Брюссель 1972, 647 с. (pod pseudonimem Э. Светлов).
9. *Сын Человеческий*, 2-е изд., Брюссель 1975, 400 с.
10. *Таинство, Слово и образ: Богослужение Восточной Церкви* (Пред.

⁹ Przy opracowaniu wykorzystano ruskojęzyczną bibliografię zebraną przez J. Krotową, który należał do wspólnoty O. A. Mienia oraz uzupełnienia napisane przez ks. H. Paprockiego.

архиеп. Иоанна Шаховского), Брюссель 1980, 285 с. (Na podstawie książki „Небо на земле”).

11. *В поисках Пути, Истины и Жизни*, т. 1: *Истоки религии* (2-е изд.), Брюссель 1981, 428 с.

12. *Как читать Библию. Руководство к чтению книг Ветхого Завета*, Брюссель 1981, 228 с.

13. *В поисках Пути, Истины и Жизни*, т. 6: *На пороге Нового Завета. От эпохи александра Македонского до проповеди Иоанн Крестителя*, Брюссель 1983, 827 с.

14. *Сын Человеческий*, (3-е изд.), Брюссель 1983, 494 с.

15. *В поисках Пути, Истины и Жизни*, т. 2: *Магизм и единобожие*, Брюссель 1986, 670 с. (Воспр. изд. 1971 г.).

16. *В поисках Пути, Истины и Жизни*, т. 3: *У врат молчания*, Брюссель 1986, 332 с. (Воспр. изд. 1971 г.).

17. *В поисках Пути, Истины и Жизни*, т. 5: *вестники Царства Божия*, Брюссель 1986, 647 с. (Воспр. изд. 1971 г.).

18. *Мир Библии* (Пред. митр. Ювеналия, посл. А. Белавина), Москва 1990, 141 с., 300 000 экз.

19. *„Смертию смерть поправую* (Пред. Н. Большаковой и С. Р.) Минск 1990, 64 с., 50 000 экз.

20. *Сын Человеческий* (Пред. и послесл. С. С. Аверинцева), „Смена. Ежемесячный литературно-художественный журналюю 1990. № 6, с. 228-257; № 8, с. 86-117; № 9, с. 152-179; № 10, с. 226-259; № 11, с. 146-181; № 12, с. 76-109.

21. *Дорогие Мой!*, (Пред. Ю. Табака), Leningrad 1991, 14 с., 30 000 экз.

22. *Евангелие – радостная весть: Отрывки из литературного сценария фильма*, москва 1991, 24 с.

23. *История религии: В поисках Пути, Истины и Жизни*, т. 1: *Истоки религии* (Пред. С. С. Аверинцева), Москва 1991, 287 с., 100 000 экз.

24. *История религии: В поисках Пути, Истины и Жизни*, т. 1: *Истоки религии*, Москва 1991, 462 с., 80 000 экз.

25. *Как читать Библию. Руководство к чтению книг ветхого Завета*, ЖМП 1991, № 1, с. 65-70; № 2, с. 63-69; № 3, с. 67-70; № 4, с. 63-68; № 5, с. 72-76; № 6, с. 65-76.

26. *Практическое руководство к молитве Ответы* (Сост. Н. Большакова, фото с. Руковой), Рига 1991, 154 с. 100 000 экз.

27. *Православное богослужение: Таинство, Слово и Образ*, Москва 1991, 191 с., 300 000 экз.

28. *Проповеди протоиерея Александра Меня: Дванадцатые праздники и евангельские чтения* (Сост. А. Еремьян, лит. зап. Р. Альбетковой и А. Еремьяна), Москва 1991, 80 с., 100 000 экз.

29. *Проповеди протоиерея Александра Меня: Пасхальный цикл* (Пред. А. Борисова, сост. А. Еремьян), Москва 1991, 63 с., 100 000 экз.

30. *Радостная весть. Лекции* (Пред. Ж. Ванье, сост. А. А. Андреева), Москва 1991, 319 с., 50 000 экз.
31. *Свет миру. Евангельская история, пересказанная для детей* (Пред. В. Приходько), Москва 1991, 95 с., 100 000 экз.
32. *Сын Человеческий*, Москва 1991, 318 с., 250 000 экз.
33. *Сын Человеческий*, Москва 1991, 461 с., 200 000 экз.
34. *Сын Человеческий*, Москва 1991, 336 с., 100 000 экз.
35. *Сын Человеческий*, „Волга” 1991, № 7, 192 с., 90 000 экз. (Весь номер – одна книга).
36. *Сын Человеческий* (в:) А. Мень, *Сын Человеческий*, Н. Уайзмэн, Фабьола, Москва 1991, с. 1–289 (Пред. А. Borisowa), 100 000 экз. (Оформлено в стиле журнала «смена», с названием журнала на обложке).
31. *Таинство, Слово и Образ. Богослужение Восточной Церкви*, Ленинград 1991, 208 с., 200 000 экз.
38. *Les sources de la religion* (Préface de Yves Hamant), Paris 1991, 275 с.
39. *Радостная весть. Лекции*, Москва 1991, 320 с., 50 000 экз.
40. *Практическое руководство к молитве. Ответы*, Рига 1991, 154 с.
41. *Тайна жизни и смерти* (Пред. А. Андреевой), Москва 1992, 62 с., 31 358 экз.
42. *Свет во тьме светит (Проповеди)*, Москва 1991, 208 с.,
43. *Истоки религии: А Миень (Э. Светлов), В поисках пути, истины и жизни*, Брюссель 1992², 428 с.
44. *Awake to Life!* (foreword by richard Haggies), London 1992, 92 p.
45. *Откровение Иоанна Богослова. Комментарий*, рига 1992, 178 с., 10 000 экз.
46. *Sakrament, Slovo, Obrzęd. Prawosławna Służba Boża*, Przel. Z. Podgórzec, Łuków 1992, 228 s.
47. *Christ est Ressuscité*, Mesnil Saint-Loup 1992, 62 p.
48. *Культура и духовное восхождение*, Москва 1992.

C. ARTYKUŁY W KSIĄŻKACH

1. *Корреспондент 3. (Писма отцу Сергию Желудкову)*, (в:) С. Желудков, К. А. Любарский, *Христианство и атеизм*, Брюссель 1982, с. 56–63, 169–173.
2. *У порога храма. Предисловие*, (в:) Л. Джуссани, *Реальность, разум и религия*, Милан 1986, с. 5–7.
3. *The Messianic Eschatology of St. Paul in connection with the primitive Preaching of the Gospel*, (in:) *L'Apôtre Paul. Personnalité, style et conception du ministère*. Ed. A. Vanhoye, Leuven 1986, s. 322–323.
4. *Rusios kriksto tukstanmetis*, (in:) *Kataliku kalendarius zinynas* 1988, Kaunas–Vilnius 1988, с. 236–248.

5. *Религия, культ личности в секулярное государство. Заметки историка религии*, (в:) *На пути к свободе совести*, Москва 1989, с. 88–111.
6. *Восвращение к истокам, Предисловие*, (в:) Г. П. Федотов, *Святые древней Руси*, Москва 1990, с. 7–26.
7. *Магическое мирозерцание*, (в:) *Laterna Magica. Литературно-художественный, историко-культурный альманах*, Москва 1990, с. 267–277 (Глава из книги «Магизм и единобожие»)
8. *Откуда явилось всё это?*, (в:) «Свет и Жизнь», Брюссель 1990, с. 1–99.
9. *О Льюисе и его книге «расторжение брака»*(в:) К. С. Льюис, *Расторжение брака*, Москва 1990, последняя страница обложки.
10. *О Ренане и его книге. Послесловие*, (в:) Э. Ренан, *Жизнь Иисуса*, Москва 1990, с. 414–426.
11. *Откуда явилось всё это*, (в:) *Свет и жизнь*, Брюссель 1990, 3–100.
12. *Свет миру*, (в:), *Тамже*, с. 101–260.
13. *Церковь – соль земли*, (в:) *Тамже*, с. 261–501.
14. *К вопросу о мессианской эсхатологии св. Павла в связи с первоначальной евангельской проповедью. Тезисы доклада*, (в:) *Aequinox. Сборник памяти О. А. Меня*, Москва 1991, с. 207–209.
15. «*Отцъ» Латинской америки*, (в:) *Три каравеллы на горизонте*, Москва 1991, с. 116–129.
16. *Письмо к Е. Н. (Подготовка текста Э. А. Масленниковой, примечания И. Г. Вишневского)*, (в:) *Aequinox*, с. 182–202.
17. *Христианство*, (в:) *Памяти О. Александра Меня*, Москва 1991, с. 9–16, 5000 экз.
18. *Христианство*, (в:) *Христианос*, Рига 1991, с. 21–34.
19. *Kura daleko nie polecі. Z księdzem Aleksandrem Mieniem z Moskwy rozmawia Artur Michalski*, (w:) A. Michalski, *Na gruzach totalitaryzmu. Rozmowy o odradzaniu się chrześcijaństwa w Rosji*, Warszawa 1991, s. 11–15.
20. *Отец Александр Мень о Юне Вертман*, (в:) Ю. Вертман, *Записки и воспоминания*, Москва 1992, с. 55–59.
21. *О книге «Катакомбы XX века»* (в:) *И было утро... Воспоминания об отце Александре Мене*, Москва 1992, с. 118–124.

D. ARTYKUŁY W CZASOPISMACH

1. *Поезия св. Григория Назианзина*, *ЖМП* 1959, № 3, с. 62–68.
2. *Назарет – колыбель христианства*, *ЖМП* 1959, № 9, с. 61–64. (оп. и в болгарском «Церковной вестнике»).
3. *На пороге года*, *ЖМП* 1960, № 1, с. 15–17 (Без имени автора).
4. «*Се Аз с вами*», *БМП* 1960, № 7, с. 25–27 (Без имени автора).
5. *Фавор и Голгофа*, *ЖМП* 1960, с. 27–32 (Без имени автора).

6. *В молитвах неусыпающая*, ЖМП 1960, № 8, с. 37–41.
7. *Крест*, ЖМП, 1960, № 9, с. 36–38.
8. *Святая святых*, ЖМП 1960, № 11, с. 50–52.
9. *Навстречу Христу*, ЖМП 1961, с. 45–47.
10. *Спасение миру*, ЖМП 1961, № 2, с. 45–49.
11. *Победа над смертью*, ЖМП 1961, № 4, с. 44–47.
12. *Пятидесятницу празднуем*, ЖМП 1961, № 5, с. 55–58.
13. *Свечки первохристианства*, ЖМП 1961, № 7, с. 58–66.
14. *Последние дни и мученическая кончина Иоанна Крестителя*, ЖМП 1961, № 11, с. 60–63.
15. *Тайна волхов*, ЖМП 1962, № 1, с. 60–67.
16. *(О книге Дж. Райта)*, ЖМП 1962, № 3, с. 77–79.
17. *Расизм и христианство*, ЖМП 1962, № 3, с. 22–27 (Тоже на немецком языке: ГП 1963, № 3).
18. *«Господь мой и Бог мой»* ЖМП 1962, № 4, с. 54–57.
19. *«Сын громов». Очерк жизни и творений Апостола Иоанна Богослова*, ЖМП 1962, № 5, с. 49–60.
20. *(О книге Альберта Раскера)*, ЖМП 1962, № 5, с. 79–80.
21. *Св. Ап Лука как дееписатель Церкви*, ЖМП 1963, № 12, с. 50–52.
22. *Св. Ливерий, папа Рииский. К 1600-летию со дня преставления*, ЖМП 1966, № 8, с. 52–57.
23. *Евреу и христианство. Интербью, данное прот. А. Менем сотруднику самиздатского журнала «Евреу и СССР»* (№ 11, 1975) А. Шойхет, ВРХП 1976, № 117, с. 112–117.
24. *Wladimir Solowjow – Werk und Erbe*, ГП 1976, № 2, с. 46–61.
25. *Беседы старца Варсонофия Олтинского*, ГП 1976, № 5.
26. *Старец Макарий Оптинский*, ГП 1976, № 6.
27. *Феогностов А., Введение в православное богослужение*, ГП 1976, № 7.
28. *Община Кумрана и христианство*, ГП 1977, № 8–9.
29. *Архиепископ Лука Войно-Яьенецкий*, ГП 1977, № 10 (Без указания автора).
30. *По поводу отклика на интервью. Ответ И. Шафаревичу*, ВРХД 1977, № 122, с. 89–91.
31. *Текст к диафильму «Свет миру»*, «Логос» 1979, № 35–36, с. 133–157.
32. *Практическое руководство к молитве*, ВРХД 1980, № 131, с. 5–9 (Без указания автора).
33. *Проповеди, «Надежда. Христианское чтение»* 1981, № 5, с. 117–126.
34. *Введение в христианскую веру и жизнь. План к изучению «Символа веры» и основ Евангелия (в помощь катехизатору)*, «Логос» 1984, № 41–44, с. 166–191.
35. *О русской православной библеистике*, „Богословские труды”, 1987, № 28, с. 272–290.

36. (Письмо в редакцию), «Книжное обозрение» 1988, № 36.
37. «Не сводить старые счеты, а начать свободный диалог», «Горизонт» 1988, № 10, с. 51–55.
38. Проблемы Церкви изнутри, «Символ» 1988, № 20, с. 37–41.
39. Трудный путь к диалогу, «Иностранная литература» 1989, № 1.
40. Почему нужны нам «возвращенные имена»? , «станколния» 1989, № 10 (108), с. 4, фото.
41. Книга Экклесиаст, «Детектив и политика» 1989, № 3, с. 322–326.
42. Печальное приключение памятника, «Вечерняя Москва» 1989, № 97 (19881), с. 2.
43. Стрела на натянутой тетиве. Интервью. Вела И. Быстрова, «Московский комсомолец» 1989, № 120, с. 2, фото.
44. Przebudzenie. Z ojcem Aleksandrem Mieniem, duszpasterzem moskiewskiej inteligencji, rozmawia Marcin Preciszewski, «Ład. Katalicki Tygodnik Społeczny» 1989, z 28 maja, s. 8.
45. Евангелие от Марка. Предисловие к новому переводу, «Народы Азии и Африки» 1989, № 6, с. 112–114.
46. От сердца к сердцу. Интервью, Вел О. Смирнов, «Маяк» 1989, № 86 (7772), с. 2.
47. Контакт, «Искусство кино» 1989, № 7, с. 39–44.
48. О духовности. Интервью. Вела Н. Большакова, «Кино» (Рига) 1989, № 7, с. 14–16 (Тоже латышском издании этого журнача «Paг gargītu»).
49. Основные черты христианского мировоззрения, «Символ» 1989, № 21, с. 85–90.
50. Познание добра и зла, «Советская культура» 1989, 21 окт., с. 14, фото.
51. Жить в надежде и вере. Интервью. Вел В. Молодой, «Совершенно секретно» 1989, № 6, с. 6–7.
52. Камень, который отвергли строители. Размышления, навеянные романом Мигеля Отеро сильвы, «Иностранная литература» 1989, № 11, с. 244–248.
53. К миру призвал нас Господь, «Протестант» 1989, № 14.
54. Рождественская проповедь: «Карабах» или «Вифлеем», «Совершенно секретно» 1989, № 7, с. 12–13.
55. Kura daleko nie polecie. Z księdzem Aleksandrem Mieniem z Moskwy rozmawia Artur Michalski, «Powściągliwość i Praca» 1989, Nr 12 (471), s. 5–18.
56. Рождество Христово (Зап. С. Былков), «Московский комсомолец» 1990, 3. янв., с. 3, фото.
57. 1990: Как мы проживем этот год? «Литературная газета» 1990, № 2, с. 13.
58. И все таки после смерти жизнь, «Собеседник» 1990, № 1, фото.
59. Дорогой надежды, «Пионерская правда» 1990, № 15, с. 3.

60. *Прислушаться к Бытию. Интервью* (Бел О. Смирнов), „За инженерные кадры”, 1990, № 4, с. 2.
61. *К проблематике «посевого времени». Надконфессиональная и христоцентрические трактовки «Народы Азии и Африки»* 1990, № 2, с. 68–77.
62. *Доисторические мистики. «Наука и жизнь»* 1990, № 2, с. 85–91 [Глава из книги «Магизм и единобожие»].
63. *Предисловие*, (в:) М. Половский, *Жизнь и житие Войно Ясенецкого, архиепископа и хирурга, «Октябрь»* 1990, № 2, с. 3–4.
64. *Проповеди и беседы, «Символ»* 1990, № 24, с. 147–180.
65. *Время собирать камни. Интервью* (Вел Л. Фоменко), «Ленинское знамя» 1990, 4 мар., фото.
66. *Библия, «Наше наследие»* 1990, № 1 (13), с. 131. 133. 135. 139.
67. *Добро и зло присматриваем равнодушно? Интервью* (Вела О. Немухина), «Огонёк» 1990, № 13, с. 20–23.
68. *Обращение ко вцм. от кого это зависит, «Огонёк»* 1990, № 18, с. 25.
69. *Познание мира, «Наука и жизнь»* 1990, № 4, с. 50–56 (Глава из книги «Истоки религии»).
70. «Отцы» Латинской Америки, «Латинская Америка» 1990, № 5.
71. *О книге Надежды Мандельштайн, «Литературное обозрение»* 1990, № 5, с. 67–68.
72. *Имя, бывшее под запретом. Интервью* (Вела Е. Константиновна), «Советская молодёжь» 1990, 6 июнь., с. 14.
73. *По заветам милосердия: Сестра Мадлен и Малые сестры, «Московский комсомолец»* 1990, 10 июнь.
75. *Мудрецы Ветхого Завета, «Знание–Сила»* 1990, № 6, с. 78–84; № 7, с. 77–87; № 8, с. 72–80 (Из книги «На пороге Нового Завета»).
76. *Имя, бывшее под запретом. Интервью* (Вела Е. Константиновна), «Маяк» 1990, 6 сент., с. 3, фото.
77. *Сын Человеческий. Интервью* (Вел С. Бычков), «Московский комсомолец» 1990, № 213, с. 2, фото.
78. *Из проповедей, «Согласие»* 1990, № 37 (59), с. 5, фото.
79. *Священник из Новой Деревни, «вечерняя Москва»* 1990, № 213, с. 2.
80. *Религия, культ личности и секулярное государство, «Megapolis Express»* 1990, № 21, с. 3.
81. *Cela, Patiesibas un Dzīvības meklejums. fragmenti no nodalas «Cilvēks dieva priekšā», «Svehtdeenās Rihs. Latvijas evangeliski luteriskās Baznīkas Kristīgi demokrātiskās laikraksts»* 1990, Nr 17 (1057), s. 3.
82. *О Символе веры, «Московский церковный вестник»* 1990, № 20 [38], с. 3, фото [Из книги «Таинство, Слово, Образ»].

83. Дело Церкви – дело Божие. Интервью [Вел С. Бычков], «Московский комсомолец» 1990, № 18, с. 4, фото.
84. Проповеди, «Книжное обозрение» 1990, № 42, с. 3.
85. Христианство, «Русская мысль», Париж 1990, № 3850, с. 3–4.
86. Прислушиваться к бытию. Интервью [Вел О. Смирнов], «Подмосковье» 1990, 27 окт., с. 6–8, фото.
87. Последняя встреча. Интервью [Вела Е. Константиновна], «На боевой посту» 1990, 27 окт., с. 6.
88. Индивидуальное и массовое сознание. Материалы Вайгартенского симпозиума, «Иностранная литература» 1990, № 11, с. 213. 222.
89. «Храни Вац Бог...». Из писем отца Александра Меня художнику И. Макаровой–Вышеславской 1979–1990 гг., «Литературное обозрение» 1990, № 11, с. 15–16, фото.
90. Христианство, Там же, с. 11–14, фото.
91. Христианство, «Литературная газета» 1990, № 51, с. 5, фото [То же в недатированном Приложении к газете «44», с. 9–16.
92. Свет миру, «Лионерская правда» 1990, № 154, с. 4; № 155, с. 4 [то же в журнале «россия» 28.12.1990, с. 5; 04.01.1991, с. 5].
93. О Тейгарде де Шардене, «Вопросы философии» 1990, № 12, с. 89–102 [Из книги «Истоки религии»].
94. [Из книги] Таинство, Слово, Образ, «Кино» 1990, № 12, с. 10–12, фото.
95. Борьба за веру. Пророк и царь, «Наука и жизнь» 1990, № 12, с. 59–64 [Глава из книги «Магизм и единобожие»].
96. Последние интервью [Вела П. Болет, «Эль-Паус», Испания], «Панорама» 1990, № 13, с. 1–2; № 14, с. 3.
97. Познание добра и зла, «Спутник» 1990, № 12, с. 16–18.
98. Сын Человеческий, «Юность» 1990, № 12, с. 2–3, фото [Отрывок из книги].
99. Письмо о Александра Меня к Н. А. Струве, ВРХД 1990, № 159, с. 297.
100. Интервью на случай, Там же, с. 298–306, фото.
101. Интервью М. Дейцу, «Страна и мир» 1990, № 4558, с. 10–13.
102. *Poznanie dobra i zla* [Тлум. Н. Пароски], *WPKP* 20: 1990, Nr 4, s. 3–16.
103. *religia, kult jednostki i państwo laickie*, «Kraj Rad» 1990, Nr 51 [1678] s. 4–5 [Fragmenty].
104. *Żywię nadzieję, że duch miłości ponownie zamieszka wśród nas*, Там же, s. 3. 6–7 (jedenz ostatnich wywiadów – fragmenty).
105. Совершенно Секретно, Месячник Московской штаб-квартиры международной ассоциации „детектив и политика” № 3 (10) 1990.
106. *Modlitwa uczniów Chrystusowych* [Тлум. Е. Полак] «*Powściągliwość i Praca*» 1990, Nr 11 [482], s. 6.
107. Проповедь о Страшном Суде, «Невское время» 1991, 1 янв., с. 3.

108. *Благая весть*, «Владимирские ведомости» 1991, 4 янв., с. 16 [Из книги «Сын Человеческий»].
109. *Тайна жизни и смерти. Заявка на сценарий*, «Литературная газета» 1991, № 3, [5329], с. 15.
110. *На встречу Христу*, ЖМП 1991, № 1, с. 51–52.
111. *Мрак и свет*, «Наука и религия» 1991, № 1, 2 стр. пбл., с. 53.
112. *Встреча*, Тамже, с. 7–12.
113. [Письмо в редакцию], Тамже, с. 7.
114. *О кресте Христовом*, «Русская мысль» 1991, № 3864, спец. прил., с. 1, [Проповедь].
115. «Встань, спящий, и воскресни из мертвых...», Тамже, с. 1.
116. *О терпении*, Тамже, с. 2.
117. *О пище земной и духовной*, тамже, с. 2.
118. *Памяти святителя Григория Паламы*, Тамже, с. 3.
119. «С терпением будем проходить подлежащее нам поприще...», Тамже, с. 3.
120. *Свет во тьме светит*, Тамже, с. 3 [Проповедь о мучениках СЛОНА].
121. *Евангелие – это слово жизни*, Тамже, с. 3.
122. [Отзыв о повести К. С. Льюиса «Расторжение брака»] «Европейские ведомости. Независимая еженедельная газета» 1991, № 2, с. 2.
123. *Слово*, «Моя Москва» 1991, № 2, с. 30–31.
124. *В поисках подлинного Христа. Евангельские мотивы в западной литературе*, «Иностранная литература» 1991, № 3, с. 237–247.
125. *Притча о богаче и Лазаре. Обращение Закхей*, «Искусство кино» 1991, № 4, с. 6–9, фото.
126. *Бессмертие*, «Перспективы» 1991, № 4, с. 56–64, фото.
127. *Провозвестие Кришны*, «Азия и Африка сегодня» 1991, № 5, с. 60–64 [Глава из книги «У врат молчания»].
128. *Во власти сомнения. Еврипид*. «Театральная жизнь» 1991, № 10 [788], с. 30–31, фото [Из книги «Дионис, Логос, Судьба»].
129. *Несколько слов к концу спора. Беседа*, «Мегаполис-Экспресс» 1991, 20 июня., с. 6.
130. *У врат молчания*, «Звезда Востока» 1991, № 8, с. 24–42.
131. *Посмотрите на птиц небесных...*, «Зов [Еженедельный вестник Всесоюзного общества защиты животных]» 1991, № 29 [353], с. 1 фото.
132. *Интервью на случай ареста*, «Столица» 1991, № 31–32, с. 108–110.
133. *Личность Христа*, «Литературная газета» 1991, № 35 [5361], с. 14.
134. *О Галиче*, Интервью, Тамже, с. 14, фото.
135. *Из писем другу на Западе*, «Куранты» 1991, № 169[184], с. 6, фото.
136. *Можно ли реформировать православную Церковь*. Последнее интервью Александра Меня, «Независимая газета» 1991, № 106, с. 6, фото.

137. *Почему мне трудно поверить в Бога? Бецеда*, «Россия» 1991, № 36 [44], с. 8, фото.
138. *Кредо*, «Русская мысль» 1991, № 3895, спец. прил., с. 3.
139. *Ответ священнику Н...*, Там же, с. 6–7, фото.
140. *Экклезиологические тезисы {В связи с материалами 2-го Ватиканского собора}*, «Истина и жизнь» 1991, № 9, с. 11–13.
141. *Лекции «знамя»* 1991, № 9, с. 182–201.
142. *Откровение Иоанна богослова. Коментарий*, «Знание–сила» 1991, № 9, с. 43–90.
143. *Ноосфера глазами веры*, «Социум» 1991, № 9, с. 82–91, фото [Отрывок из книги «Истоки религии»].
144. *«Чаю воскресения мертвых и жизни будущего века». «Искусство коно»* 1991, № 10, с. 32–36.
145. *Царство страданий*, «Наука и религия» 1991, № 11, с. 16–18; № 12, с. 14–15, фото [Из книги «Цын Человеческий»].
146. *О молитве »Отче наш», «Наука и религия»*, 1991, № 12, с. 5, фото [Из книги «сын Человеческий»].
147. *Chrześcijaństwo* [Тлум. U. J a n u s], *WPAKP* 21: 1991, Nr 4 [81], s. 3–13. Take: *Więź* «1991».
148. *Credo*, «Powściągliwość i Praca» [Тлум. O. K o s z u t s k a], 1991, Nr 10, 1992.
149. *Таины волховов*, «Московский комсомолец» 1992, № 3 [16253], с. 1.
150. *Люди, враждебные к чужим конфессиям, очень плохо из знают. Интервью* [Вел П. С и р к е с], «Независимая газета» 1992, № 1 [187] с. 6 [Впервые напечатано в Оттаве, в газете «Наша жизнь», март 1990].
151. *Проповедь Гаутамы Будды*, «Наука и религия» 1992, № 1, с. 40–42; № 2, с. 38–40 [Фрагмент из книги «У врат молчания»]. 152. *Мир Библии. Введение*, «Ленинское знамя» 1992, 14 марта.
154. *Перевоплощение о оккультизм*, «знание–сила» 1992, № 3, с. 56–64.
155. *Вместить невместимое*, «Литературная газета» 1992, 29 апр.; с. 7 [Предисловие к публикации стихов Бориса Е в с е е в а].
156. *Из ответов отца Александра Меня на вопросы слушателей его лекции*, Там же, с. 33.
157. *Александр Сергеевич Пушкин*, «Книжное обозрение» 1992, № 23 [1257], с. 3.
158. *Всегда нужно быть готовым*, «Третье сословие» 1992, № 5, с. 10.
159. *Spowiedź w Nowej Dieriewni* [Тлум. E. J a n u s], *WPAKP* 22: 1992, Nr 1 [83], s. 35–38.
160. *Nowa epoka – nowa walka* [Тлум. O. K o s z u t s k a], «Powściągliwość i Praca» 1992, Nr 4 [Fragment książki «На пороге Нового Завета»].

3. PRACE o O. A. Mieniu

Podaje się tutaj wybrane publikacje, które ukazały się przeważnie w formie artykułów, na temat życia i śmierci O. A. Mienia:

1. O.L. W drodze do świątyni, «Kraj Rad» 43 (1990), s. 12–13.
2. Артур Михальский, «Московские новости», № 39 (1990), с. 5.
3. А. Васинский, По дороге к храму, «Известия» 256 (1990), с. 6.
4. Сергей Митрофанов, Иван Подшиватов, Убийство Александра Менья! политика или уголовщина?, «Коммерсантъ» № 36, 10–17 сентября (1990), с. 14.
5. T. Glinka, Он ко вчем был с любовью, «Московская правда» № 209, 12 сентября (1990), с. 4.
6. Сергей Бычков, В Церкви не может быть одиночества, «Московский комсомолец» 7 февраля (1992), с. 2.
7. Дмитрий Сидоров, Потера невосполнима, «Московские новости» № 37, 16 сентября (1990), с. 5.
8. Ks. Henryk Parowski, Znalazł się człowiek z siekierą... «Tygodnik Podlaski», 8 (1990) z. 10–11, s. 4–5.
9. Группа друзей, Памяти священника, «Памяти газета», 12 сентября 1990.
10. Nekrolog aleksander Mень, «Литературная Россия» № 37, 14 сентября (1990).
11. Artur Michalski, Ojciec Aleksander, «Ład» Katolicki Tygodnik społeczny, 21 października (1990), s. 4–5. 7.
12. Александр Тарасов, Памяти о. Александра Менья, «Русская мысль» № 3864 (1990) спец. прил., с. 4.
13. Елена Санникова, Пять месяцев, как его нет в живых, Тамже.
14. Станислав Божко, Как же это случилось?, Тамже.
15. Татьяна Кусьмина, Памяти отца Александра Менья, «Новое время» № 38 (1990), с. 48.
16. Сергей Аверинцев, Миссионер для племени интеллигентов, Тамже.
17. Никита Струве, Апостол, Тамже.
18. Александр Белавин, Памяти Александра Менья, «Демократическая Россия» № 4 (1990), с. 15.
19. Сергей Филатов, По поводу убийства трех священников, «Русская мысль» № 3877, 3 мая (1991), с. 8.
20. Риса Гершзон, После гибели Александра Менья, Тамже, с. 9.
21. Сергей Лёзов, Победа и торжество, Мертвая форма тяготеет над мышлением, «Независимая газета» 25 февраля (1993) с. 5.
22. Дмитрий Шумарин, О свободе христианина, Тамже.
23. Зоя Масленникова, Феномен О. Александра Менья, «Перспективы» № 4 (1991), с. 44–56.

24. Александр Зорин, *След, «Столица» № 31–32 (1991).*
 25. *И бычо утро... Воспоминание об отце Александре Мене* (Коллектив авторов), Москва 1992, 352 с.

ZAKOŃCZENIE

Na tle wielu dziesiątków lat programowej ateizacji i walki z Cerkwią Prawosławną w ZSRR poostać O. A. M i e n i a i jego działalność przybiera ją postać symbolu. Każde jego wygłoszone kazanie, napisany tekst były jakby „*głosem wołającego na pustyni*” (por. Łk 3, 4; Iz 40, 3–5), który pobudzał sumienia i zwiastował Dobrą Nowinę. Słyszany był w kraju i za granicą. Ci, którzy pokonali strach przed prześladowcą, gromadzili się wokół tego kapłana, aby uczestniczyć w nieznanym dotychczas dla nich świecie. W świecie Boga i ducha.

O. A. M i e n i a doskonale wiedział, kto jest jego słuchaczem i czytelnikiem. Dlatego wykorzystywał niezmiernie szeroki wachlarz tematyczny i bogactwo form przekazu. Chciał, by jego nauczanie było zrozumiałe zarówno dla dziecka, człowieka prostego jak i wykształconego. Nie ograniczał się tylko do nauczania dogmatycznego, lecz odwoływał się do dydaktyki mającej na celu usunąć u słuchacza nagromadzone uprzedzenia, powstałe wypaczenia oraz zlikwidować ignorancję w dziedzinie religijnej. Uczył o Bogu z księgi stworzenia – świata i z księgi Objawienia – Pisma Św.

Napisał bardzo dużo, wiele wygłosił mów, lecz nie zrealizował swoich marzeń. Odszedł zbyt szybko z tego świata. Nie skorzystał z bibliotek Rzymu, Paryża czy Bonn, o których wspominał¹⁰. Nie napisał i nie zrealizował scenariusza filmowego „*Biblia*” i nie spełniło się wiele jego innych planów¹¹. w tym roku 9 września mija trzecia rocznica jego śmierci.

¹⁰ Por. ks. H. P a p r o c k i, *Znalazł się człowiek z siekierą... «Tygodnik Podlaski», 8 (1990) z. 10–11, s. 4.*

¹¹ Por. *Стрела на натянутой тетиве*. Интервью. Бела И. Быстрова, «Московский комсомолец» 1989, № 120, с. 2.